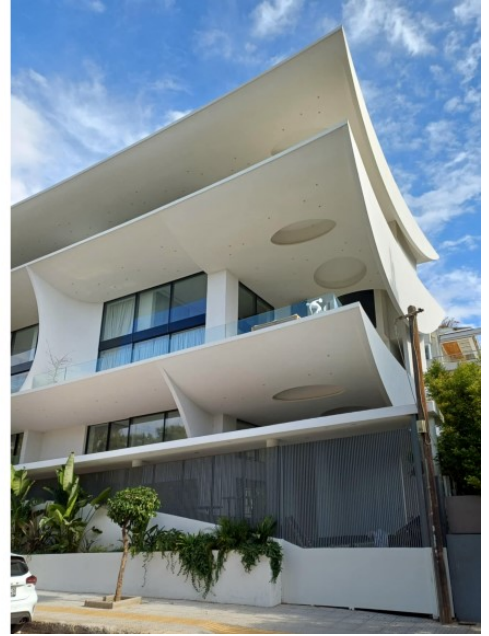

Η ρευστότητα ως ρητορική της ηγεμονίας

Κώστας Μανωλίδης - 26/10/2025

Μια κριτική προσέγγιση στις νέες πολυκατοικίες των νοτίων προαστίων

Εικόνα Εξωφύλλου: Γιούλη Ηλιοπούλου

Στην αρχιτεκτονική της κατοικίας αντανακλώνται τρόποι παραγωγής, κοινωνικοί ανταγωνισμοί και ανθρωπολογικά πρότυπα. Ακόμα και όταν η κατασκευή της λειτουργεί πρωτίστως ως μέσο δημιουργίας οικονομικών αποδόσεων, δεν παύει να έχει συμβολική και αναπαραστατική δραστηριότητα. Η μορφή της κατοικίας συνεισφέρει στη συγκρότηση υποκειμενικότητας και συλλογικών ταυτοτήτων και έμμεσα εμπλέκεται στην εκδίπλωση ευρύτερων στρατηγικών για ηγεμονία.

Εδώ μας απασχολεί μια ειδική κατηγορία της οικιστικής παραγωγής στην Αττική και ειδικότερα κάποιες πολυκατοικίες που εμφανίζονται κυρίως σε περιοχές όπως ο Άλιμος, το Ελληνικό, η Γλυφάδα κ.α. Τα διαμερίσματα αυτών των κτιρίων παραμένουν στην πλειοψηφία τους ακατοίκητα, καθώς έχουν πωληθεί κυρίως σε εξωχώριους πελάτες που τα χρησιμοποιούν σποραδικά ή τα κατέχουν μόνο ως επενδυτικό asset.

Στα κτίρια αυτά η μεγάλη εμπορική αξία και η εξυπηρέτηση συγκεκριμένων μοτίβων διαβίωσης επιτυγχάνεται με κάποιες ακραίες και κοστοβόρες σχεδιαστικές επιλογές. Αυτές περιλαμβάνουν υπερμεγέθεις εξώστες και προβόλους, οργανικά ρευστά σχήματα, λείες επιφάνειες και εκτεταμένη χρήση υαλοστασίων. Τα στοιχεία αυτά σε λίγες περιπτώσεις δικαιώνονται από μια χρηστική σκοπιμότητα, αλλά λειτουργούν κυρίως με τη λογική των σιλικονούχων ενθεμάτων στην πλαστική χειρουργική.

Συνήθως αυτά τα κτίρια προβάλλονται από τα μέσα ως πρωτοποριακά, υπερσύγχρονα ή φουτουριστικά κι εν γένει αυτά που αντιπροσωπεύουν το νέο πρόσωπο της λεγόμενης Αθηναϊκής Ριβιέρας. Είναι αξιοσημείωτη η έκταση του προωθητικού λόγου αυτής της αρχιτεκτονικής, είτε στις ιστοσελίδες των τεχνικών εταιριών είτε σε πολυάριθμες πληρωμένες ή μη καταχωρήσεις. Όπως είναι ενδιαφέρουσα και η επιμονή αυτού του λόγου σε συγκεκριμένες έννοιες και μεταφορικά σχήματα, που έχουν να κάνουν με τη ρευστότητα και την απογείωση. Αντιθέτως, οι σπάνιες πλέον απόπειρες αρχιτεκτονικής κριτικής υπήρξαν ξεκάθαρα απορριπτικές. «Ένα θλιβερό δειγματολόγιο από κάθε είδους καμπύλες, κυρτές ή κοίλες, συνεχόμενες ή διακοπτόμενες, που περιστρέφονται γύρω από τα κτίρια, χωρίς κανένα απολύτως νόημα», αναφέρει για παράδειγμα σε άρθρο του ο ομ. καθηγητής αρχιτεκτονικής Τάσης Παπαϊωάννου.

Το πρώτο που προσέχει κανείς σε αυτά τα παραδείγματα είναι ότι προσπαθούν επίμονα να δημιουργήσουν μια αίσθηση ελάφρυνσης και αιώρησης. Πράγματι, στη ρίζα αυτών των προτάσεων βρίσκεται μια αξίωση αποδέσμευσης του οικοδομήματος από τη γη κι από όσα αυτή αντιπροσωπεύει. Αξίωση που εκφράζεται με την απόκρυψη των κατακόρυφων στοιχείων στήριξης, με την εξαύλωση που προσφέρουν τα μεγάλα υαλοστάσια και με τις αποστειρωμένες λευκές επιφάνειες.

Επιπλέον, οι πρόβολοι και καμπυλώσεις τους έχουν συχνά μια αεροδυναμική διαμόρφωση που παραπέμπει σε οχήματα, σε αεροσκάφη ή σε πτερύγια ανεμογεννητριών. Η συνάφεια με τις ανεμογεννήτριες, αν και συμπτωματική, είναι εύγλωττη.

Επίσης είναι αξιοπρόσεκτο ότι τα μπαλκόνια τους συχνά ανταγωνίζονται σε μέγεθος τα ίδια τα διαμερίσματα. Οι τεράστιοι πρόβολοι των εξωστών περιορίζουν σημαντικά το φυσικό φως που φτάνει στους εσωτερικούς χώρους. Φαίνεται όμως ότι αυτό δεν μετράει τόσο, όσο η επίδειξη του μεγέθους και της κατασκευαστικής σπατάλης. Οι εξώστες από λειτουργικό στοιχείο ανάγονται σε ένα καταναλωτικό φετίχ, όπως για παράδειγμα τα ακριβά αυτοκίνητα. Κι επιπλέον γίνονται ένα υποκατάστατο του έξω.

Τα μπαλκόνια των πολυκατοικιών λειτουργούσαν πάντα σαν μια ζωτική αλλά περιορισμένη εκτόνωση από την εσωστρέφεια των διαμερισμάτων. Η πραγματική εκτόνωση και διέξοδος επιτελείται πάντα στον δημόσιο χώρο της πόλης και στην κοινωνική αλληλεπίδραση. Τα μεγάλα μπαλκόνια των εν λόγω πολυκατοικιών

μοιάζουν να ενθαρρύνουν μια απόσυρση από αυτήν την προοπτική, και να προσφέρουν μια υπαίθρια επικράτεια που κάνει περιττή την όποια έκθεση στον ανοιχτό χώρο της πόλης. Κι έρχονται έτσι να ολοκληρώσουν την αίσθηση ενός απρόσιτου ιδιωτικού σύμπαντος. Στο οποίο βέβαια οι περιβαλλόμενοι από υαλοστάσια χώροι δεν έχουν ανάγκη υλικής περιχαράκωσης, καθώς αναπτύσσονται στο σκιώδες βάθος των μεγάλων οριζόντιων προεξοχών.

Ο στοχαστής Zygmunt Bauman, αναλύοντας τη «Ρευστή Νεωτερικότητα», είχε εντοπίσει, ειδικά για τις παγκόσμιες ελίτ, μια αυξανόμενη αίσθηση αποσύνδεσης από το τοπικό. «Οι άνθρωποι του “άνω διαζώματος”» έγραφε «δεν ανήκουν στον χώρο όπου κατοικούν, αφού οι μέριμνές τους βρίσκονται αλλού. (...) δεν έχουν κανένα άλλο επενδεδυμένο ενδιαφέρον στην πόλη στην οποία βρίσκονται οι κατοικίες τους. (...) Από κάθε άποψη, οι σημερινές ελίτ είναι αδιάφορες για τα ζητήματα της πόλης “τους”, η οποία αποτελεί απλώς μια τοποθεσία μεταξύ πολλών άλλων.» Αντιμετωπίζουν έτσι την κατοικία σαν ένα ερημητήριο όπου έχουν φυσική παρουσία μέσα στην πόλη αλλά κοινωνικά και πνευματικά είναι έξω από αυτήν. Ωστόσο όλα αυτά δεν σημαίνουν ότι αναστέλλεται τελείως η ανάγκη αποκρυστάλλωσης κι εγγραφής μιας ταυτότητας στον χώρο. Ακόμα και η κοσμοπολίτικη ελίτ επιθυμεί σε κάποιον βαθμό να εκφράσει τη διακριτή παρουσία της στην πόλη. Με έναν τρόπο που θα δηλώνει τόσο την χειραφέτησή της από την αμεσότητα του τόπου και της κοινωνίας, όσο και τη συμβολική επικυριαρχία στο ευρύτερο πεδίο.

Αυτή είναι ίσως η κρυφή βλέψη της ανοίκειας αρχιτεκτονικής γλώσσας των συγκεκριμένων πολυκατοικιών. Προσπαθούν να απαλλαχτούν από κάθε αναφορά στον τόπο και στα συμφραζόμενά του. Το ευρύτερο χωρικό πλαίσιο, οι αρχιτεκτονικές που προϋπήρξαν και η ίδια η πόλη, τους είναι αδιάφορα. Δεν κάνουν καμία προσπάθεια να ανακτήσουν ή να προτείνουν εκ νέου ένα οργανωτικό νόημα στον αστικό χώρο. Με αιχμή του οπτικού εντυπωσιασμό, το «wow factor» όπως συνηθίζεται να λέγεται, καταπνίγουν κάθε εννοιολογικό περιεχόμενο και κάθε τριβή της αρχιτεκτονικής με τον τόπο, την ιστορία, το αστικό και πολιτειακό πλαίσιο. Αντίθετα, η απαγκίστρωση από οικεία συστήματα αναφορών που επιδεικτικά προωθείται, ανταποκρίνεται σε έναν δομικό νεοφιλελεύθερο κομπορμιισμό της εξατομίκευσης και απαξίωσης των κοινωνικών νοημάτων.

Πιο καθοριστικό στοιχείο όμως για αυτήν την κατηγορία των πολυκατοικιών είναι οι ρευστές καμπύλες και πτυχωμένες διαμορφώσεις. Αξίζει να αναρωτηθούμε, γιατί κάτι που ήταν πάντα άκαμπτο και στιβαρό πρέπει οπτικά να ρευστοποιείται; Ποια παρόρμηση πυροδοτεί τέτοιες μορφοποιήσεις; Ποιο είναι το υπόβαθρο της γοήτευσης με τις εύκαμπτες και ασαφείς μορφές; Οι απαντήσεις δεν πρέπει να περιοριστούν στην ταυτολογική επίκληση της μόδας ή της μεταφοράς ξένων παραδειγμάτων. Αντίθετα πρέπει να ανατρέξουν στις βαθύτερες πολιτισμικές και ιδεολογικές διασυνδέσεις της μορφολογικής ρευστότητας.

Ο αρχιτέκτονας Douglas Spencer, στο βιβλίο του «Η αρχιτεκτονική του νεοφιλελευθερισμού», έχει αναδείξει την πολύπλευρη συμπίεση της σύγχρονης αρχιτεκτονικής με τη νεοφιλελεύθερη θεολογία της αγοράς. Έχει αναλύσει πώς οι σταρ της αρχιτεκτονικής ενσωματώνουν στις μεθοδολογικές και σχεδιαστικές προσεγγίσεις τους θεωρητικές αρχές του σύγχρονου μανατζερισμού και της επιχειρηματικής φιλοσοφίας. Πώς μεταφράζονται σε χωρικά μοτίβα κάποια οργανωτικά μοντέλα που προέκυψαν από τη διαχείριση της πολυπλοκότητας και τυχαιότητας των χρηματοπιστωτικών συστημάτων. Και γενικά ανέδειξε τη συμβολή της σύγχρονης αρχιτεκτονικής στην παγίωση σχέσεων κυριαρχίας και στη φυσικοποίηση της ευελιξίας και τη σχετικοποίηση των κοινωνικών αξιών που επιβάλλει ο καπιταλισμός.

Παράλληλα, ο Spencer ανέλυσε σε βάθος την υιοθέτηση από τους αρχιτέκτονες της φιλοσοφικής έννοιας του smooth space που εισήγαγαν οι Gilles Deleuze και Felix Guattari. Πολύ απλουστευτικά, η έννοια του «ομαλού χώρου» αντιπροσωπεύει μια επικράτεια τοπολογικής ελευθερίας, ανάπτυξης παραλλαγών και διαφορών και ενός συνεχούς γίνεσθαι, μέσα στην οποία το υποκείμενο μπορεί να κινείται αβίαστα. Οι ίδιοι οι Deleuze και Guattari υπήρξαν επιφυλακτικοί για τη ριζοσπαστική δραστηριότητα μιας κυριολεκτικής αντιστοίχισης των εννοιών τους σε πραγματικούς χώρους, ισχυριζόμενοι, μεταξύ άλλων: «φυσικά, οι ομαλοί χώροι δεν είναι από μόνοι τους απελευθερωτικοί. (...) Ποτέ μην πιστέψετε ότι ένας ομαλός χώρος θα είναι αρκετός για να μας σώσει».

Παρά τις προειδοποιήσεις αυτές, το «smooth» αποδείχθηκε πολύ δελεαστικό για μια μερίδα αρχιτεκτόνων. Οι ρευστές και λείες οργανικές φόρμες ήταν το ιδεώδες πεδίο για να ξεδιπλωθούν οι δυνατότητες των νέων υπολογιστικών εργαλείων. Όπως ήταν και το ιδεώδες μέσο για να προσπελαστούν κάποιες ανεξερεύνητες περιοχές της αρχιτεκτονικής εκκεντρικότητας, σε μια διεθνή αγορά ακόρεστη για καινοτομίες. Και η

εφαρμογή αυτής της τάσης ειδικά στο πεδίο του αστικού χώρου, επενδύθηκε με κάποια υποτιθέμενη προοδευτική ατζέντα υπέρβασης υπαρχόντων ορίων, περιορισμών και αντιφάσεων.

Οι ρευστές καμπυλώσεις δεν παρέμειναν μόνο ένα αισθητικό ζήτημα. Οργανώνουν τις σχέσεις μεταξύ της αρχιτεκτονικής μορφής με ό,τι συμβαίνει έξω από αυτήν. Σύμφωνα με θεωρητικούς υπέρμαχους του αρχιτεκτονικού folding και του smoothing, όπως ο Greg Lynn, η λογική της καμπυλότητας υποστηρίζει μια ενεργή εμπλοκή με εξωτερικά γεγονότα. «Οι μορφές κάμψης, συστροφής ή αναδίπλωσης», γράφει, «δεν είναι θέμα επιτήδευσης, αλλά προκύπτουν από μια εντατική καμπυλόγραμμη λογική που επιδιώκει να εσωτερικεύσει πολιτισμικές και συγκεκριμένες δυνάμεις μέσα στη μορφή. (...) Η εξομάλυνση δεν εξαλείφει τις διαφορές αλλά ενσωματώνει ελεύθερες εντάσεις μέσω ρευστών τακτικών ανάμειξης και συνένωσης». Έτσι, στον εσωτερικό μηχανισμό της ρευστότητας η κάθε διαφορά μπορεί να ενσωματωθεί, εφόσον παραδοθεί στη ροή. Ως αποτέλεσμα, μας λέει ο Spencer, η αρχιτεκτονική του smooth space προσεγγίζει απόλυτα το νεοφιλελεύθερο ιδεώδες του μετα-πολιτικού. Αποκηρύσσοντας την κριτική στάση και κάθε πιθανότητα αντίστασης, μπορεί να ενστερνιστεί μόνο ό,τι λειτουργεί καλά στο πλαίσιο των υπαρχουσών σχέσεων.

Κυρίως όμως η ρευστή λογική του λείου χώρου πρόσφερε τα εργαλεία μιας δημαγωγικής μορφολογικής ρητορικής. Εξαργύρωσε μια φιλοσοφική σύλληψη της χειραφέτησης σε αγοραία αφηγήματα απογείωσης από τα τετριμμένα, και σε τύπου rollercoaster χωρικές εμπειρίες. Όπως γράφει ο Patrik Schumacher, συνεργάτης της Zaha Hadid, για ένα έργο του γραφείου τους: «Χρησιμοποιήσαμε μόνο ομοιογενή, συνεχή υλικά όπως σκυρόδεμα και συγκολλημένο χάλυβα. Προσπαθήσαμε να εξαλείψουμε όσο το δυνατόν περισσότερες κολώνες. Και ελαχιστοποιήσαμε τον αριθμό των γωνιών. ... Το μάτι απλώνεται κατά μήκος των ενιαίων επιφανειών, χωρίς ραφή και αρμούς ... Καθώς κανείς στρίβει σε μια γωνία, νέες προοπτικές ανοίγονται προς όλες τις κατευθύνσεις. Στις καλύτερες περιπτώσεις, σχεδόν δίνει σε κάποιον την αίσθηση ότι πετάει.»

Τι σημαίνει άραγε για μια κατασκευή να μην έχει ραφές και αρμούς; Οι αρμοί, οι αρθρώσεις, οι συνδέσεις, είναι τα σημεία όπου φανερώνεται η οικοδομική πράξη, δηλαδή η λογική της συναρμογής των επιμέρους στοιχείων σε μια αρχιτεκτονική ολότητα. Συχνά μάλιστα τέτοιοι κόμβοι σύνδεσης και συναρμογής (όπως πχ το κιονόκρανο) τονίζονταν εμφατικά και γίνονταν ουσιώδες κομμάτι της αρχιτεκτονικής γλώσσας. Γιατί, παράλληλα με την αισθητική τους αποστολή, λειτουργούν ως μαρτυρίες όχι μόνο της τεκτονικής βούλησης αλλά και της διαδικασίας της κατασκευής και του ανθρώπινου μόχθου. Η εξαφάνιση των αρμών, με την επίκληση της λείανσης και της απρόσκοπτης ροής των επιφανειών, απαλείφει τα ίχνη της εργασίας, κάνει την ανθρώπινη εμπλοκή άυλη και αόρατη. Έτσι το αρχιτεκτόνημα υποβαθμίζεται σε ένα streamlined βιομηχανικό αντικείμενο, σε ένα προϊόν απογυμνωμένο από κοινωνικές σημασίες.

Συμπερασματικά, η συγκεκριμένη τάση σε πολυκατοικίες της Αθήνας αποτελεί ένα φαινόμενο όπου διασταυρώνονται η πολιτική οικονομία της κατοικίας με έναν ασυγκράτητο μορφολογικό φετιχισμό. Αν και ιδιαίτερα μειοψηφική, αυτή η αρχιτεκτονική απολαμβάνει δυσανάλογη δημοσιότητα και εναγκαλίζεται σφιχτά με την κτηματομεσιτική επιθετικότητα στα ακριβά ακίνητα των νοτίων προαστίων. Ως τέτοια, συμβάλλει στη διαμόρφωση ενός νέου αρχιτεκτονικού φαντασιακού για τα μεγαλοαστικά στρώματα. Ειδικά για αυτά που δεν έχουν ρίζες ή συνδέσεις με τον τόπο αλλά εμφατικά αδιαφορούν για τις δεσμεύσεις και την αλληλεπίδραση ενός ανήκειν.

Τα χαρακτηριστικά αυτών των πολυκατοικιών λειτουργούν ως σημαίνοντα μιας ηγεμονικής τάξης, και μάλιστα μιας τάξης σε αναζήτηση νέας ταυτότητας. Στοιχεία όπως η επιδεικτική διαφοροποίηση σε σχέση με τα τοπικά συμφραζόμενα, ο χωροκτητικός χαρακτήρας των μεγάλων προεξοχών και οι συμβολικές υπερθεματίσεις της ρευστότητας κι ευελιξίας συγκροτούν την αρχιτεκτονική ρητορική όχι τόσο μιας ταξικής υπεροχής, όσο της κυριαρχίας του ευέλικτου και περιφερόμενου διεθνούς κεφαλαίου.

Και, παράλληλα, τέτοιες μορφοποιήσεις λειτουργούν ως ένα στρατήγημα απόκρυψης και αμνησίας. Στις όψεις τους απαξιώνεται η γραμματική της πόλης και η επιθυμία για την αποκατάσταση ενός κοινού νοήματος στην αστική συγκρότηση. Ρευστοποιούνται και συμβολικά αμβλύνονται οι κάθε είδους αντιφάσεις και ανταγωνισμοί. Και τέλος, από τις λείες κι αδιατάρακτες φόρμες τους εξοστρακίζεται η διαμεσολάβηση του τρόπου παραγωγής, της χειρωνακτικής πράξης και εργασίας. Μέσα στη φουτουριστική φαντασμαγορία τους όλα βυθίζονται στη γλυκιά νεοφιλελεύθερη νάρκωση.

Κώστας Μανωλίδης
Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Πηγές:

Μπάουμαν, Ζίγκμουντ, Ρευστοί Καιροί, Η ζωή την εποχή της αβεβαιότητας, Μεταίχμιο, Αθήνα 2009
Παπαϊωάννου, Τάσης, Η αρχιτεκτονική της ακατάσχετης επιδειξιμανίας, Εφημερίδα των Συντακτών, 4.7.2024

Gannon, Todd., ed., Zaha Hadid: BMW Central Building, Leipzig, Germany, New York: Princeton Architectural Press, 2006.

Lynn, Greg., ed., Folding in Architecture, Chichester and Hoboken, NJ: Wiley-Academy, 1993

Spencer, Douglas. The Architecture of Neoliberalism. London: Bloomsbury, 2016.